

Mérföldkő a kora középkor kutatásában

A MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE TÍZ KÖTETBEN ELSŐ KÖTETÉRŐL

Végre! Megjelent a Tizkötetes első kötete! Amikor 1971 tavaszán napvilágra került a kunbábonyi avar kagáni sír, a szerző a már leadott kéziratába utólag dolgozta bele ezt a szenzációs leletet. 1984 karácsonyára pedig megjelent a könyv.

Mit jelentett e késelem a magyar tudománynak? (A szokottnál hosszabban kell szólni róla, mert a „csúszás” is nagyobb a szokottnál.) Itthon nem okozott akkora kárt, mint elsőre gondolhatnók. Bóna István e fejezete* (mert irt egy másikat is, az őskorról) 1972 óta az MTA Kézirattárában akadémiai doktori értekezés kézirataként minden szakmabeli számára hozzáférhető volt — használtuk is, és ki-ki jóérzése szerint hivatkozott rá. Azután amikor a Tíz-kötetes jelen kötetének fejezeteit a 70-es évek közepén egyenként megvitatták, a sokszorosított szöveg közkézre került, s így — további xeroxoztatások után — a régészhallgatók „kirekesztőleges olvasmányává” vált. (Egy Belgrádban tanuló magyar régész a szakdolgozatában bőségesen használta, ami alapján egy szintén belgrádi doktori értekezés írója már könnyedén idézhette a kézen-közön terjedő, bár általa sosem olvasott művet.) Mindez ugyebár nem olyan nagy veszteség. Mit szóljunk azonban arról, hogy nem is annyira a Tizkötettest használó szakmabeliek, de például a kettős honfoglalás elméletétől felgyújtott érdeklődésű széles olvasótábor éppen a 70-es években, e teória közkinccsé válása idején volt híjával a korszak olyan részletességű és színvonalú összefoglalásának, mint amelyet végre e könyv kínál? És mivel mérhető a magyar tudománynak, a nemzetközi kutatásnak okozott veszteség? (1983 telén egy nagynevű bécsi történész a Budapesten tartott előadásában a karoling Pannonia közigazgatásáról újdonságként adta elő azt, amit Bóna István tíz-egynéhány éve megírt.) Az utóbbit enyhíteni mindenestre még nem késő. Amikor melankolikusan föl-fölpanaszoljuk a Bukarest—Budapest tévesztést, a Tschikosch—Gulasch operettet, egyidejűleg olyan nagyon kevés hasonló mű — mi is? — áll akár csak az európai tudósok (tehát nem a nagyközönség!) rendelkezésére

Bóna István: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. in: Magyarország története tíz kötetben. I/1. Főszerk.: Székely György, szerk.: Bartha Antal.

a korai történelmünkről. Amikor például nem egy külföldi munkában ma is föllelhető az a múlt századi cseh történeti koncepció, mely az avarok „bűnéül” róttá föl, hogy beköltözésükkel megszüntették a szláv népek — akkor különben már rég nem is létező — egységét, nem ártana ismertebbé tenni az e kötetben olvasható megállapítást: a bizánci határzár feltörésével az avarok tették lehetővé a szlávok balkáni betelepődését. Amikor az avarok történetéről néhány éve egy szlovák történész írt könyvet, régészetükről egy osztrák kolléga most készül nagy összefoglalásra, vajon nem kellene-e nekünk is közzéadni, ami már *itt van* a kezünkben? Idegen nyelvű könyvkiadásunk számára kevés égetőbb feladatot tudok elképzelni, mint a Tizskötetes jelen kötetének lefordítása.

Röviden magáról a kötetről. A neves szerzőkkel, nagy és értékes munkájukkal szemben ugyanis méltánytalannak tűnhetik, hogy itt egyetlen fejezettel foglalkozunk bővebben. Ez az önkényesség nem kizárólag a jelen sorok írójának érdeklődéséből fakad (igaz, a Gábori Miklós által írt paleolitikum, a Mócsy András akadémikus által bemutatott római kor kérdéseiben teljesen tájékozatlan vagyok). A korszakok iránti személyes rokonszenv alapján talán könnyebben írhatnék a magyar őstörténet, a honfoglalás kor és a XI. század fejezeteiről (Bartha Antal, illetve Györffy György munkája), a Könyves Kálmántól a tatárjárásig terjedő időszakról (Kristó Gyula foglalta össze). Örömmel üdvözölhetném, hogy végre — hosszú ideje: újból — kellő teret kapott egy történelmi műben a természeti földrajz (Somogyi Sándor tájékoztató a Kárpát-medence és a Szovjetunió európai felének viszonyairól).

Az itt még rendelkezésemre álló sorokban azért szeretnék külön szólni a népvándorlás és a kora középkori fejezetről, mert hasonlóan kitűnő összefoglalás látott már napvilágot a többi korszakról a szerzőik tollából és másokéiból is, de a rómaiak bukásától a magyar honfoglalásig terjedő századokról ilyen mélységű szintézis még nem született. A Kárpát-medencei események ismertetésénél minden helyen érzékelhető a *teljes* eurázsiai háttér, legyen szó például a hunok, avarok ázsiai történelméről, örökségéről, vagy a Kárpát-medencébe való beköltözésüknek Nyugat-Európában is messzevezető következményeiről. Egy példa: minden történeti mű előadja, hogy a hunok elfoglalták Naissust (Niš), Serdicát (Szófia), Phillipopolist (Plovdiv). Itt valóban néhány mondatból — hiszen kell a hely a többi, hasonló jellegű tájékoztatásra is! — mindenki megtudhatja, nem csak a maroknyi specialista, hogy ez milyen körülmények közt vált lehetővé: 439-ben a vandálok elfoglalták Karthágót, megtámadták Szicíliát. A kelet-római császár szembeszállt velük, amire a másik oldalon a perzsák megindultak Arménia ellen. A kétfrontos háború miatt II. Theodosius nem tudta tovább tartani az al-dunai határvonalat. Másik példa: egyetlen bekezdés összefoglalja, miként jöttek létre az V. századi Európa barbár királyságai; a hunok elől menekülő Kárpát-medencei germán törzsek a Ny-római birodalom tartományaiból a maguk hozzájárulásával a helyben talált világi és egyházi struktúrából hogyan teremtették meg szinte néhány évtized alatt a feudalizmus alapjait.

Ennek az egyetlen fejezetnek érdembeli bemutatásához hozzáfogva jön rá a recenzens, hogy nemhogy a 888 oldalból álló, időrendi táblázatokkal, bőséges magyarító bibliográfiával és főleg: kitűnő térképekkel kiegészített két fél kötet, de pusztán a kora középkorral kapcsolatos egyetlen fejezetben sorjázó kérdések és eredmények akárcsak vázlatos számbavétele is jóval meghaladná egy szokványos ismertetés kereteit. Ezért legyen szabad itt valóban csak egy-két kiragadott kérdést érintenem.

Uj, valószínűleg minden eddiginél hitelesebb a híres hun és avar nagyvezérek személyiségéről rajzolt kép. Attilával kapcsolatban a magyar kutatásnak nehéz volt leküzdenie a romantikus szemlélet hatását, az európai tudománynak pedig az V. század óta a nyugatiakba ivódott (vö. a Niebelung-ének!) idegenkedést. Bóna István Attilája — hiába a szemtanú Priskos rhetor tudósítása a puritán külsejéről és életmódjáról — alighanem az, aki volt: a testvérgyilkosságtól sem visszariadó, a világhatalomra elvakultan, ésszerűtlen követelésekkel törő steppei uralkodó. Attila és — a váratlan halála után kirobbant háborúkban — fiai mindennel törődtek, mindenkit megáláztak maguk körül, miközben kalandorokat kegyeltek, csak a hun népre nem támaszkodtak, mely teljes fölmorzsolódásig hű maradt a Nagykirály fiaihoz. Baján, az 568-ban hont foglaló avarok kagánja más volt: ravasz és kemény prefeudális vezér, aki olykor diplomáciával, máskor fegyverrel küzdött mindnyájuk javáért. 567-ben például előtte volt a bizánciak al-dunai határára, hátában a türk kagán fenyegetése („...lovaink patkói fogják eltiporni őket, és hangyák módjára fognak elpusztulni...”), s még mindig volt lélekjelenléte feljebb verni az árat, melyet a langobardok a gepidák elleni szövetségre lépésért — végül is az avar honfoglalásért — kényszerültek neki fizetni.

A kézirat lezárása után jelentek meg azok az orientalisztikai munkák, melyek fényében a kutatásnak felül kell vizsgálnia az Attila temetésével kapcsolatos álláspontját. Mostanáig mindenki úgy tudta, hogy Móra Ferenc helyesen mutatott rá: a Gárdonyi Géza által oly szépen szőtt mese végső soron a tudálékos források tévedésére alapul, s hogy ez a hagyomány népünkhöz „felülről”, a múlt század közepe után került „le”. Ecsedy Ildikó viszont kimutatta, hogy a hun Nagykirály temetésének mindhárom lényeges eleme megtalálható a Távols-Keleten, illetve a steppén: a hármás koporsó, a folyóba temetés, a szolgák leölése. (Magam egyszer Budai Ésaías Közönséges Historiáját — „nyomtatta Csáthy György Debreczenben, 1805” — lapozgatva bukkantam Attila hármás koporsójára.) Úgyhogy nem lehet még lezárni ezt a kérdést.

A nyugat-európai tudományos és népszerűsítő munkákban kivétel nélkül olvasható az, hogy Nagy Károly 791-ben megsemmisítette az avar birodalmat. Bóna István bizonyította be, hogy ez a beállítás a karoling udvar hivatalos történetétől ered — más azonban a kép, ha a független kolostorok évkönyveit, s főleg, ha a nekrologiumokat böngészi át a kutató. Kiderült, hogy először is pyrrhusi volt az a győzelem: több gróf és püspök esett el a hadjáratban, s odalett a karoling sereg lovainak kilenczede (Bóna István egy 20 évvel ezelőtti egyetemi előadásán: „mitől hullanak hát úgy a püspökök és a lovak?”). Másodsorban az avar összeomlás oka belpolitikai viszályokban keresendő. Végül: az avarok — vonakodó — meghódolása nem a nagy császár sikere volt. A nagy hadjárat, melyben „fél Európa vonult az avarok ellen... a valóságban Roncesvalles óta (778) a Karoling-birodalom legnagyobb, majdnem jövátéhetetlen kudarca volt; Nagy Károly katonai pályafutásának végét jelentette, soha többé nem vezetett semmilyen harcot. A sikeres avar ellenállás hírére avar-szász szövetség jött létre... Az avar háború túl sokba került a frank uralkodónak.”

Hosszan lehetne sorolni, hogy még mi mindenben hoz e fejezet újdonságot a Kárpát-medence kora középkorával kapcsolatos ismereteinkben, például a langobardok egész pannóniai története megítélésében, a sokáig mos-

tohán kezelt gepidák alföldi, erdélyi és szerémségi csoportjai elkülönítésében, illetve összetartozása hangsúlyozásában, a sok kisebb germán nép(töredék)-ről adott összefoglalásokban. Aztán például, amikor néhány külföldi történész — módszertani korlátok és talán nem is mindig kizárólag tudományos indítékok miatt — tagadja a 680 körüli újabb „avar” bevándorlást, és a korai és későavar társadalom számos különbségét mindössze a fülbevalók és az övveretek típusváltozásaiban látja meg, akkor a szerző nem egyszerűen újat mond a korai és későavar társadalom eltérő szerkezete föltárásával. (Az első egyszemélyes vezetésű, egy terminológia szerint az úgynevezett nomád feudalizmushoz közel álló, rétegzettebb felépítésű volt, míg az utóbbi — egy laposabb társadalmi piramist mutatván — területileg látszik tagoltabbnak, ami a bukásának egyik okát is magában rejtette.) Szívesen írnék hosszabban a nagyszentmiklósi kincs új, avar tulajdonként való értékeléséről, hiszen több éve tervezem, hogy hasonló értelemben írjak e nagyszerű leletről. Az utóbbi évtizedek magyar kutatása, magyarnak, a nemzetközi kutatás — egy bolgár művészettörténész nálunk kiadott monográfiáját követve — bolgárnak tartja. Negyedszázaddal ezelőtti gimnazista tankönyveimre és egynémely mai külföldi munkára gondolok, amikor a szlávtság szerepéről szóló bekezdéseket olvasom. A IX. századi dunántúli szláv állam álmából, a VII.—VIII. sz-i — egyeseknél VI., sőt V. századi! — tömeges szláv betelepülés feltételezéséből az adatok tárgyilagos felmérése után nem sok maradt; Pribina vazallus grófsága, mely egy volt Pannónia többi frank dominiума között, és annak kimutatása, hogy szlávok zárt etnikai közösségekben csak a 820-as években telepedtek le a Kárpát-medence szívébe. Egy kicsit is élelmes szerző önálló könyvecskeként (Gyorsuló idő?) adhatná ki a frank Pannónia közigazgatási, egyházi szervezetéről, gazdasági viszonyairól, politikai történetéről írott alfejezeteket. Ezek — miként a bevezetőben a bécsi történésszel kapcsolatban jeleztem — a német és osztrák specialistáknak is tartogatnának hasznosítható olvasnivalót.

Udvariaskodó túlzás nélkül állítható tehát, hogy a Bóna István által írott ezen fejezet valóban mérföldkövet jelent a Kárpát-medence kora középkori kutatásában. A könyvesboltokban a Tizkötetes első kötete iránt megnyilvánuló és számszerűen is lemérhető társadalmi érdeklődés annak ígérését hordozza magában, hogy látásmódja és eredményei jóval túljutnak majd a szakemberek körén. Remélni és kívánni való mindössze annyi marad, hogy ez a szemlélet belekerül majd a tankönyvekbe is és — *ceterum censeo* — Európának is közkincsévé válik. (*Akadémiai.*)

BALINT CSANÁD